

УДК 82-4
DOI: 10.36979/1694-500X-2023-23-2-59-63

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ ЭССЕ И ЕГО СИНКРЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА

Н.З. Акматалиева

Аннотация. Анализируются возрождение жанра эссе и эссеизма, их интенсивное проникновение в масс-медиа, а также новая тенденция развития жанра в публицистике. Взаимодействие средств массовой информации и жанровой формы привело к изменениям как в публицистике, так и в эссе. В первом случае под влиянием эссе диктатура публицистики превращается в её демократическое сосуществование с эссеизмом; во втором – под влиянием средств массовой информации жанровая форма меняется и приобретает новые черты. Изучение особенностей современного эссе позволяет представить модель этой работы, имеющей не только теоретическое, но и практическое значение, определить инновационные направления развития публицистического эссе и эссеизма, а также закономерности взаимного обмена жанрами. Имеется в виду, с одной стороны, возрастающая доля эссе в потоке общих публикаций, а с другой – широкое распространение его жанровых особенностей на традиционную публицистику.

Ключевые слова: эссе; эссеизм; публицист; жанр; теория; публицистика; публицистический стиль; средства массовой информации; журналистика; общество.

ПУБЛИЦИСТИКАЛЫК ЭССЕ ЖАНА АНЫН СИНКРЕТТҮҮ ТАБИЯТЫ

Н.З. Акматалиева

Аннотация. Макалада эссе жана эссеизм жанрынын кайра жаралышы, алардын массалык маалымат каражаттарына интенсивдүү кириши, ошондой эле публицистикада жанрдын жаңы өнүгүү тенденциясы талдоого алынат. Жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана жанрдык форманын өз ара таасири публицистиканын да, эссенин да өзгөрүшүнө алып келди. Биринчи учурда эссенин таасири астында публицистиканын диктатурасы эссеизм менен демократиялык жанаша жашоого айланат; экинчисинде – жалпыга маалымдоо каражаттарынын таасири астында жанр формасы өзгөрүп, жаңы өзгөчөлүктөргө ээ болот. Биринчи учурда эссенин таасири астында публицистиканын диктатурасы анын эссеизм менен демократиялык жанаша жашоосуна айланат; экинчисинде – жалпыга маалымдоо каражаттарынын таасири астында жанрдык форма өзгөрүп, жаңы өзгөчөлүктөргө ээ болот. Заманбап эссенин өзгөчөлүктөрүн изилдөө теориялык гана эмес, практикалык мааниге ээ болгон бул эмгектин моделин элестетүүгө мүмкүндүк берет. Публицистикалык эссени жана эссеизмди өнүктүрүүнүн жаңычыл багыттарын, жанрлардын өз ара алмашуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет. Жалпы басылмалардын агымында, бир жагынан, эссенин үлүшүнүн барган сайын көбөйүшүн, экинчи жагынан, анын жанрдык өзгөчөлүктөрүнүн салттуу публицистикага кеңири жайылышын билдирет.

Түйүндүү сөздөр: эссе; эссеизм; публицист; жанр; теория; публицистика; публицистика стили; жалпыга маалымдоо каражаттары; журналистика; коом.

PUBLICITIC ESSAY AND THE SYNCRETIC NATURE OF THE EGO

N.Z. Akmatolieva

Abstract: The article analyzes the revival of the essay genre and essayism, its intensive entry into the mass media, and the new trend of the genres development in journalism. The interplay of media and genre form has led to changes in both journalism and the essay. In the first case, under the influence of the essay, the dictatorship of journalism turns into its democratic coexistence with essayism; in the second, under the influence of the mass media, the genre form changes and acquires new features. Studying the features of the modern essay allows us to imagine the model of this work, which has not only theoretical, but also practical value. It allows to determine the innovative directions of the development of the journalistic essay and essayism, to determine the laws of mutual exchange of genres. It refers to

the increasing share of the essay in the flow of general publications, and on the other hand, the wide spread of its genre features to traditional journalism.

Keywords: essay; essayism; essayist; genre; theory; journalism; journalism style; mass media; journalism, society.

Азыркы журналистиканын теориясында публицистика жанры эң талаштуу. Бул бир катар себептерге байланыштуу. Биринчиден, П.П. Каминский белгилегендей, «публицистиканын предмети менен табиятын аныктоонун бирдиктүү негизи» жок. Экинчиден, публицистика боюнча «түшүнүк» калыптанган жок. Үчүнчүдөн, публицистиканы талдоо менен байланышкан «жалпыга таанылган, бирдиктүү концептуалдык аппарат жок» [1].

Ошол эле учурда Ю.Н. Веремеенко жазгандай, «өткөн жылдарда публицистика илими бышып жетилип, тематикалык жана концептуалдык жактан түзүлүп, өзүнүн философиясын иштеп чыгып, теориялык категориялык аппаратын түздү, анын көптөгөн ири жетишкендиктери жана ачылыштары бар; ал гуманитардык илимдердин тектеш тармактарынын көптөгөн адистеринин – социологдордун, саясат таануучулардын, социалдык психологдордун – көңүлүн бурду» [2].

Публицистика стили – макала, эссе, репортаж, фельетон, маек, чечендик сыяктуу жанрларда колдонулуучу сөздүн функционалдык стили.

Публицистика стили адамдарга таасир этип, аларды маалымат каражаттары (гезиттер, журналдар, телевидение, плакаттар, буклеттер) аркылуу маалымдоо үчүн кызмат кылат. Ал коомдук-саясий лексиканын, логиканын, эмоционалдуулуктун, баа берүүнүн, кайрылуунун болушу менен мүнөздөлөт. Анда нейтралдуу, бийик, салтанаттуу лексика жана фразеологиядан тышкары, эмоционалдык түстүү сөздөр, кыска сүйлөмдөрдүн, этишсиз сөз айкаштарынын, риторикалык суроолордун, илеп, кайталоолордун ж. б. стили: түшүндүрүүнү талап кылган атайын лексиканы киргизүү зарыл болуп калат. Ал эми бир катар темалар коомчулуктун көңүл борборунда болуп, бул темаларга байланыштуу сөз байлыгы публицистикалык боёкко ээ болууда. Мындай темалардын ичинен саясат, экономика, билим берүү, саламаттыкты сактоо, криминалистика жана аскердик темаларды бөлүп көрсөтүү керек. Публицистикалык стиль күчтүү эмоционалдык баалоочу лексиканы колдонуу менен мүнөздөлөт.

Публицистиканын максаты – азыркы коомдук пикирге, адеп-ахлакка жана болгон саясий институттарга таасир этүү, аларды таптык кызыкчылыкка (таптык коомдо) же социалдык жана моралдык идеалга ылайык бекемдөө же өзгөртүү.

Публицистиканын предмети – бүт жашоо, анын өткөндөгү жана азыркы, жеке же коомдук, реалдуу же басма сөздө, искусстводо, документте чагылдырылган.

А.А. Тертыйный публицистика көркөм ыкма деп жазат. Ал «өткөөл этап, журналистика менен көркөм адабиятты бөлүп турган (жана байланыштырган) «чек ара зонасы» катары иштейт. Мындай ыкманы колдонуу, башка учурлардагыдай эле, публицист жүргүзгөн изилдөөнүн предмети жана максаты менен алдын ала аныкталат.

И. Дедков «публицистика менен жалпысынан журналистиканы, массалык коомдук-саясий адабияттарды, анын ичинде маалыматтык жана популярдуу материалдарды бирдей кылууну» мыйзамсыз деп эсептейт. Анын пикиринде, «чыныгы публицистика – журналистиканын эң жогорку түрү. Гезит-журнал жанрларынын дээрлик бардыгын пайдаланып, ар дайым талаш-тартыш, жаңы идеялар үчүн күрөшкө жык толгондугу менен айырмаланат».

М.С. Черепанов публицистиканы адабий жанр катары классификациялайт (бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, эпос, лирика жана драма менен катар башка жанрды бөлүп кароо мыйзам ченемдүү эмес). Е.П. Прохоров публицистиканын спецификалыктыгы «анын социалдык чакырыгына – коомдук пикирдин турмушуна – түздөн-түз катышууга жараша болот» деп жазат.

А.А. Дмитриевский публицистиканы «азыркы дүйнөнүн социалдык көйгөйлөрүн талдоо, болжолдоо, баалоо жана аларды чечүүнүн коомдук алгылыктуу жолдорун издөө менен байланышкан журналистиканын ишмердүүлүгүнүн чөйрөсү (социалдык институт катары)» деп түшүнөт.

Дегеле кайсы гана публицистикалык чыгарма болбосун, коомду тынчсыздандырган өз

доорунун актуалдуу проблемаларын козгойт десек болот.

Публицистика жөнүндө сөз кылып жатып, публицистикалык стилдин өзгөчөлүктөрүнө токтоло кетели. Изилдөөчүлөр публицистикалык стилдеги негизги нерсе анын маалыматтуулугун белгилешет. Мындан тышкары, көп жанрлуу публицистика жөнүндө айтуу керек. Журналистикада публицистикалык стилдин төмөнкүдөй түрлөрү бөлүнөт: маалыматтык (белги, репортаж, отчет, хроника, обзор ж. б.); аналитикалык (макала, корреспонденция, рецензия, обзор, комментарий ж. б.); көркөм-публицистикалык (эссе, фельетон, памфлет ж. б.).

Публицистикалык стилге: логикалуулугу, образдуулугу, эмоционалдуулугу, коомдук кубулуштарды мүнөздөөдө баа берүү, маалыматтык каныктыруу, ачык автордук позициянын болушу, ативдүүлүк мүнөздүү.

Изилдөөчүлөр публицистика колдонгон булак факты экенин белгилешет. Публицисттин позициясы окурманга таасир эткен керектүү фактыларды тандап алуудан көрүнөт. Бардык публицистикалык тексттерге мүнөздүү үчилтик бар: «автор – факт – окурман».

Публицистиканы көркөм, илимий жана документалдык адабияттар менен катар адабияттын белгилүү бир түрү (бирок тобу эмес) катары кароо керектигин эске алуу керек. Ушундан улам публицистиканы төмөнкү аспектилерде кароого болот: коомдук-саясий көрүнүш катары, экинчиден, таанып-билүү жагынан, акырында, көркөм чыгармачылыктын өзгөчө түрү катары [3].

Кылымдар бою эссе жанры көптөгөн өлкөлөрдүн жана маданияттардын публицистикалык салтындагы эң популярдуу жана кеңири таралган тенденциялардын бири болуп келген жана бүгүнкү күндө да кала берет.

Эссе – автордун баса белгиленген жеке позициясын оозеки кепке багытталган жайбаракат, көбүнчө парадоксалдуу берүү менен айкалыштырган философиялык, эстетикалык, адабий-сын, көркөм, публицистикалык адабияттын жанры.

Жогоруда айтылган эсселердин бардык түрлөрүнүн ичинен биз биринчи кезекте публицистиканы бөлөбүз. Адабияттын бир түрү катары публицистика салттуу түрдө маалыматтык, аналитикалык жана көркөмдүк болуп бөлүнөт.

Жанрдын теориясы бир доордун чыгармаларын талдап чыгууга негиз боло албасы айдан ачык, эссеисттик чыгармачылыктын мыйзамдарын толук мүнөздөп берүү үчүн тарыхтын бүткүл тажрыйбасын эске алуу керек. Демек, белгилүү бир өзгөчөлүк, өзгөчөлүктөрдү тактоо же көрсөтүү максатында, биз дагы башка түрдөгү эсселерге кайрылабыз. Дегеле көркөм публицистиканын жанры катары эсеге токтолобуз. Бул жерде бир маанилүү эскертүү керек. Публицистиканын жүздөн ашык аныктамалары бар жана журналистиканын теоретиктери аларды көбөйтүүнү улантууда. Бизге «публицистика» деген түшүнүк Л.Е. Кройчик: «...маалымат каражаттарында жарыяланган, аудитория тарабынан белгилүү бир кабыл алуу үчүн иштелип чыккан жана автордун инсандыгынын штампына ээ болгон ар кандай билдирүү публицистикалык болуп саналат».

Публицистика – «позицияда» өзгөчө көрүнгөн: автордун белгилүү ички мамилеси, эстетикалык, илимий-философиялык, моралдык. Ал дайыма эле дүйнөнүн «илимий» түшүнүгүн чагылдыра бербейт. Эссе публицистикалык жанр болгондуктан, публицистика коомдук пикирди калыптандыруу үчүн аудиторияга таасир этүүнү камтыгандыктан, бул жанр да өзүнө тиешелүү болгон ишмердүүлүк түрүнүн негизги белгилери – дидактикалык башталышы менен мүнөздөлөт.

Публицистиканын спецификалык стратегиясы катары эссеизмдин өзгөчөлүгү анын синкреттик мүнөзүндө. Ал, автордун каалоосу боюнча, бир эле учурда шарттуу да, конфликттик да, манипуляциялык стратегияларды да камтышы мүмкүн. Бул касиет эссеизмдин индивидуалдык-центрлик мүнөзүнө байланыштуу. Түзүлгөн тексттин кандай багыт, кандай багытка түшөөрү инсандын мүнөзүнө жараша болот. Анын үстүнө башка стратегияларда инсан кыйыр түрдө көрүнсө, эссеизмде мүнөздүн субъективдүү, өзгөрмө компоненти материалдык реалдуулук катары текстке түздөн-түз таасирин тийгизет.

Бул уюм публицистикалык тексттин эсселерине, кайрылуучу менен адресаттын ортосундагы мамилени актуалдаштыруунун негизинде эссенин өзгөчө түрүн калыптандырууга негизделген. Ошентип, журналисттер публицистикалык

текст үчүн конкреттүү эссеисттик стратегияларды иштеп чыгышы керек.

Эссеисттик стратегиянын өзгөчөлүгү публицистикага интертексттик импульс бергендигинде. Маалыматтык ызы-чуулар тексттерге кирип кеткен интертексттик кошумча эффективдиси катары авторго да, анын окурмандарына да тоскоолдук кылбайт, бирок тажрыйбанын табигый чынчылдыгын жана курчтугун тастыктайт [4, 115–116-б.].

Публицистиканын эсселешүүсү жана жанрдык форманын жана аны менен байланышкан маалымат каражаттарынын өз ара таасири экөөнү тең сапаттык жактан өзгөртүп, публицистиканын да, эссенин да өнүгүшүндө жаңы этаптын башталышын белгиледи.

Публицистикалык тексттердин агымында эсселердин массалык түрдө таркашы азыркы маалымат каражаттарынын «жанрдык картасын» кайра сызууда: салттуу публицистиканын монополиялык позициясы – «биздин замандын коомдук-саясий маселелери боюнча адабият» анын эссеистика менен жанаша жашоосу, максаттары күнүмдүк турмуштун жеке темалары жана көйгөйлөрү менен аныкталат.

Мындай биргелешүү негизинен заманбап маалымат каражаттарынын функционалдык өзгөчөлүктөрүн, мазмунун жана ыкмаларын өзгөртөт. Эсселердин аркасында азыркы журналистика саясатка эле эмес, адамдардын күнүмдүк турмушуна да шашылып, «акылга жараша» жашоо образын өстүрүүдө. Публицистика менен эссе айкалышып, саясаттын эле эмес, күнүмдүк турмуштун да адабий бөлүгүнө айланат. Саясий информациянын мейкиндигин тарытуу менен, ал окурмандын колунан келбеген, өзүнүн адамдык маңызы менен өзүнө кызыктуу болгон турмуштук кубулуштардын бүтүндөй спектрин алып келген мурдагы ашкере саясатташуудан алыстап, күнүмдүк адам жашоосунун катмарларын чагылдырат, ачып берет.

Заманбап журналист В.Г. Белинскийдин сөзү аркылуу жеке турмуштун туруктуу, күндөлүк фактыларына, алардын себептерине жана законченемдүүлүгүнө публицисттер – «азыркы замандын тарыхчылары» – элдердин коомдук турмушунун кубулуштарына кандай маани берсе, ошондой эле маани берет деп айтууда [5, 323-б.].

Эссенин аркасында коомдук илимдердин негизинде коомдук проблемаларды саясий талдоо гана эмес, адам жашоосун философиялык түшүнүү, анын семантикалык жана нарктык негиздерине ой жүгүртүү, эсеге мүнөздүү болгон инструменталдык базага айланат.

Азыркы публицистикада кандайдыр бир тышкы субъектти публицистикалык таанып-билүү процесси автордун өзүнүн «менин» түшүнүүсү менен толукталат, эссенин маанисин өзүнүн психологиялык абалын вербалдык билдирүүгө чейин төмөндөтүп, «автор өзүн рухий тажрыйбанын айрым факторлоруна талдоодо объект катары колдонот» [6, 2-б.].

Заманбап маалымат каражаттарынын эсселештирүүлөрү аларды ушунчалык өзгөрткөндүктөн, биз ачык-айкын парадигмалардын өзгөрүшү: публицистиканын диктатурасынын ордуна – анын демократиялык жашоосу менен эссеизмдин тездик салмактуулугу жөнүндө айта алабыз.

Массалык маалымат каражаттарынын эсселери, публицистиканын жана эссенин өз ара таасири кыйла даражада азыркы публицистиканы гана эмес, жанрдык формасын да өзгөртөт. Эссенин азыркы өнүгүүсү жанрдын демократиялаштырылышы менен мүнөздөлөт. Бул жагынан алганда ал тамыр жайган массалык информация каражаттары эссенин табиятын, феноменалдык сапаттарын түп-тамырынан бери өзгөртүп, бул демократиялаштыруунун механизми болуп калды.

Публицистикадан айырмаланып, эссе идеологиялык салгылашуу талаасында эмес, аристократиянын ар кандай топторунун тартуу борборуна айланган жана мамлекеттик борборлордо бедел үчүн күрөшкөн светтик салондордо (жеке үйдө жолугушкан тандалган адамдардын адабият, искусство же саясий чөйрөсү) жаралган.

Бүгүнкү күндө эссе, публицистика сыяктуу эле, массалык аудиторияга багытталган.

Заманбап эссенин табияты – ал ар кимге жеткиликтүү. Ал эми кимге жеткиликтүү болсо, ошол замат окурмандын укуктарын берет. Бул окурмандардын санынын кескин өсүшүнө алып келди. Публицистика эсселердин жалпы коомчулукка жеткиликтүү болушу үчүн уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү берди. Экзотикалык жанр жөө аралыкта тааныш маалымат продукт болуп

калды. Камералык иш жалпы окурманга багытталган массалык керектөөнүн продуктусу болуп калды. Эсселерди өзүнүн массалык аудиториясы камсыз кылуу менен публицистика ушуну менен элдин эбегейсиз калың катмарын эссени окууга, аларды адеп-ахлактык проблемаларды талкуулоого тартты, окурман катары коомдун руханий турмушуна байланыштырды.

Эссе жазуу чыныгы массалык кесипке айланып баратат. Бактыга жараша, гезиттер бул максаттар үчүн атайын «платформаларды» бөлүп коюшкан. Бул жагынан дагы чоң мүмкүнчүлүктөр Интернет тарабынан блогдордун, социалдык тармактардын, форумдардын жана башка сөз каражаттарынын жардамы менен берилип, онлайн пикир эркиндигин камсыз кылууда.

Бул рубрикалардын авторлору бир гана эстелик жазуучулар, Нобель сыйлыгынын лауреаты Орхан Памук сыяктуу белгилүү эссеисттер эмес, ошондой эле өз чыгармаларына мурда кылдаттык менен качкан «эссе» деген сөздү ыктыярдуу түрдө таңуулаган катардагы гезитчилер.

Эссе журналисттик чөйрөдө популярдуулукка ээ болду. Бул жанрга такыр башка кесиптин адамдары да кайрылышат, мисалга алсак, экономист жана мектеп мугалими, депутат жана куудул, АКШнын элчиси жана сүрөтчү ар кандай учурларда өз таасирлери жана тажрыйбасы менен бөлүшө алышат.

Ошентип, публицистиканын аркасында эссе адеп-ахлактык көйгөйлөрдү талкуулоого окурман гана эмес, жигердүү автор катары барган сайын көбүрөөк адамдарды тартуунун, «жеке адамды» коомдук ишмерге, жамааттык пикирине айлантуунун каражатына айланат.

Журналистикада эссе менен публицистиканын айкалышуусунан келип чыккан жанрдын өзгөчөлүгү эссенин өзгөчөлүгүн тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул сапаттар жөнүндөгү идеялардын комплекси – мазмундук, композициялык, лексикалык жана стилистикалык – эссени публицистикадан айырмаланган чыгарманын түрү катары визуалдык жана

мазмундук жактан көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Бул теориялык жактан гана эмес, практикалык жактан да маанилүү. Адамдын ар кандай иш-аракети сыяктуу эле, эссеисттин иши да акыркы натыйжа идеясына баш ийген процесс. Жана бул жагынан алып караганда, түзүлүп жаткан эссенин менталдык модели басылманы куруу үчүн кандайдыр бир долбоор болуп саналат, ал жөнгө салуучу ролду ойнойт. Ошондуктан эссенин үстүндө иштөөдө эң оболу жаралып жаткан чыгарманын мүнөзүн, спецификалык өзгөчөлүктөрүн билүү зарыл.

Поступила: 23.11.22; рецензирована: 07.12.22;
принята: 09.12.22.

Адабияттар

1. Каминский П.П. Принципы исследования публицистики на современном этапе. URL: <http://www.cyberleninka.ru/article/p/piintsipy-issledovaniya-publitsistiki-na-sovremennom-etape> (дата обращения: 19.11.2022).
2. Веремеенко Ю.Н. Современная политическая публицистика: Предметно-функциональные и гносеологические характеристики: автореф. дис. ... канд. полит. наук. URL: <http://www.dissercat.com/content/sovremennaya-politicheskaya-publitsistika-predmetno-funktsionalnye-i-gnoseologicheskie-khara> (дата обращения: 16.11.2022).
3. Художественно-публицистические жанры печатных СМИ: история и современность. URL: https://ozlib.com/1092851/literatura/hudozhestvennaya_publitsistika_osnovnye_ponyatiya_spetsifika#2845 (дата обращения: 19.11.2022).
4. Перевозов Д.Н. Эссеизация текстов как выражение персонального журнализма в современной русской публицистике: дис. ... канд. филол. наук. Специальность 10.01.10. «Журналистика» / Д.Н. Перевозов. Воронеж, 2007. 183 с.
5. Белинский В.Г. Избранные эстетические работы. Т. 2 / В.Г. Белинский. М.: Искусство, 1981. 326 с.
6. Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности: статьи, эссе, заметки / Л.Я. Гинзбург. Л., 1987. 399 с.